

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ В ЕКСПРЕСИВНО-ПРАГМАТИЧНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

(за творами Люко Дашвар)

У статті досліджено семантико-стилістичні особливості релігійної лексики у прозі письменниці новітнього періоду Люко Дашвар. Характерною рисою спостережених лексико-семантичних процесів є наявність яскравих авторських метафор, утворених для негативно-емоційної оцінки за допомогою актуалізації частіше периферійних та оказіональних сем. Прозаїк залучає релігійну лексику як засіб творення конотативної енантіосемії та антономазії для експресивно-прагматичної організації тексту. Таке розширення смислової структури слова автор статті пояснює виявом творчої свободи письменниці.

Ключові слова: лексема, сема, актуалізація семи, негативно-конотативна сема.

Лексико-семантичну систему мови характеризують величезні масиви слів – невичерпне дослідницьке джерело. Науковці правомірно рекомендують розглядати лексичні значення з комунікативного погляду, беручи до уваги реалізацію усіх семантичних ознак, зреалізованих у мовленнєвому акті. Зміни лексикологічного фонду мови, відображені в художніх творах, постійно привертають увагу мовознавців, адже, як зауважує Н. Данилюк, „у художньому тексті найповніше реалізується виражальний потенціал усіх мовних засобів, а загалом й естетична функція мови, оскільки художній текст – це результат емоційно-інтелектуальної, психологічної, мовно-творчої діяльності письменника, у якому відтворюються позамовні чинники: внутрішній світ митця, його особливий спосіб сприйняття навколишньої дійсності, досконале знання рідної мови” [4, с.64].

У лінгвістичних студіях вітчизняні дослідники часто зосереджують свою увагу на вивченні мови церкви – важливого складника національної свідомості українців. Багато праць різних спрямувань присвячують функціонуванню релігійної лексики. Такі дослідження особливо поживались після проголошення незалежності України.

В українському мовознавстві наявні дослідження з проблем релігійної термінології (Н. Пуряєва, С. Бібла, І. Бочарова, Г. Наконечна, Н. Піддубна, Ю. Осінчук та ін.). У Святому Письмі, культовому спілкуванні семантико-функційний аспект слова цікавить В. Німчука, Н. Бабич, С. Богдан, Л. Шевченко та ін. Важливим є те, що в поле зору дослідників усе частіше потрапляють проблеми функціонування релігійних найменувань поза конфесійним стилем, зокрема маркованих лексичних засобів у художньому мовленні.

Зокрема, Т. Берест, аналізуючи лексичні одиниці біблійно-релігійного словника, висновкує, що вони живлять образність української поезії 80–90 рр. ХХ ст., а ширше їх використання пояснює багатими асоціативними можливостями цих одиниць створювати високу стилістичну тональність, з одного боку, а з другого – виконувати сатиричні та іронічні функції [1]. Ю. Браїлко на основі поезії 60-80 рр. ХХ ст. доводить, що лексичні зв'язки конфесійного та художнього стилів є продуктивними, а конфесійний стиль продовжує виконувати важливу роль поповнення виражальними засобами інших різновидів української мови [2]. А. Ковтун висвітлює інноваційні процеси в релігійній лексиці на матеріалі української художньої прози ХХ ст. [5]. Ю. Комінко з'ясовує функційно-стилістичні особливості публікацій на релігійну тематику в сучасній вітчизняній пресі [7] і т. ін. **Актуальність** нашої розвідки полягає в аспекті малодослідженості семантико-стилістичних особливостей функціонування релігійно-християнських найменувань у сучасній українській літературі, потребі лексикографічного доопрацювання лексем релігійно-християнського характеру, адже в українському мовознавстві залишається відкритим питання зміни лексико-семантичних структур релігійних лексем після входження їх до художнього мовлення поч. ХХІ ст., де приховані семи по-новому впливають на семантичну поверхню слова, завуальовуючи і нейтралізуючи інші семи лексико-семантичного варіанта” [8, с. 163].

Матеріал дослідження – прозові твори сучасної української письменниці Люко Дашвар (вона – одна з найуспішніших письменників в Україні за версією видань „Фокус” і „Главред”, призер численних літературних конкурсів („Коронація слова”, „Книга року” за версією Бі-бі-сі, Всеукраїнського рейтингу „Книга року” та ін.)), загальний наклад романів якої сягнув понад 400 тисяч примірників.

Мета дослідження – розглянути специфіку функціонування релігійного слова в сучасному художньому мовленні, зосередивши увагу на лексико-семантичних зрушеннях у структурах релігійно-християнських лексем, що передбачає виконання кількох **завдань**: збір та систематизацію релігійних найменувань за зміною семантики; семантико-стилістичні коментарі художньо-образних вторинних номінацій релігійної тематики; визначення характерних рис лексико-семантич-

них та стилістичних трансформацій релігійної лексики в аналізованому матеріалі.

У мовотворчості Люко Дашвар релігійно-християнські лексеми часто актуалізують увесь семантичний набір традиційного ядра ('доброта', 'допомога', 'повага', 'захист' та ін.), особливо якщо такі лексичні одиниці входять до складу фразеологізованих конструкцій: – *Побійся Бога, Педро, – роздратувався Санчес. – Хіба то праця – прослідкувати за чужинцем, зателефонувати мені, повідомити, куди саме йде і де той його товариш убогий* (1, с. 148); – *Пресвята Діво, Матір Божа. Прости думки мої грішні. Допоможи Гоцикові одужати, бо не бажая смерті йому. Через шкатулку все мордююся. Бо гріхвчинив* (1, с. 81); – *Хвала Пресвятій Богородиці... – прошепотів розчулено, ніби від хати край низини біля пагорба до нього вже бігли стурбовані люди* (1, с. 53). Власну назву *Ісусик* письменника нерідко використовує в індивідуальних метафорних значеннях, актуалізуючи компонент іронії, викликаний нашаруванням оказіонально-негативної емоційної оцінки 'зневага величі' на узуально-позитивну 'повага до величі': *Перший же лікар, що він вийшов до сестри Терези, Гоцика і синьйора Дієго з кабінету, де оглядали Марічку, викликав у Гоцика неприємне розчарування. Ісусик, мати його...* (1, с. 188); *Хто тут узагалі може опинитися з доброї волі?! Шифрується під Ісусика, екопоселенець хріновий!* (5, с. 55). Варто зауважити, що й інші лексеми на позначення конкретних біблійних осіб зазнають подібної метафоризації, активуючи негативні периферійні семи прямих значень: – *Отаке кляте стерво! – вигукнула Ничипориха. – Удавало з себе янголятка!* (8, с. 125); *У нас уже кілька дівчат до клієнтів поїхало і не повернулося. Це, часом, не ваше янголятко бавиться?* (4, с. 68). Словник подає переносне значення „про людину (переважно жінку), що відзначається красою чи добрістю, лагідністю або зробила чи робить кому-небудь щось гарне, приємне” [9, I, с. 144], а письменника актуалізує протилежні семантичні характеристики ('удавана святість' та 'підступність'). Таке явище в мовознавстві прийнято називати по-різному: конотативною енантіосемією, енантіоконотемією (В. Говердовський), емоційно-оцінною енантіосемією (В. Цоллер). За спостереженнями А. Ковтун, поза релігійним дискурсом „енантіоконотемій, які з'явилися шляхом пейоративації релігійної лексики через іронічне вживання лексем з позитивною оцінкою, – переважна більшість. Часте використання *адгерентної енантіосемії* – типологічного різновиду енантіосемії, не відображеної в словниках, яка демонструє зміну конотації та здебільшого супроводжується іронією, – на основі релігійної лексики спричинене тим, що у мові

превалює негативна оцінка, а більшість релігійної лексики – це узуально-позитивні одиниці, тому й сприятливі для творення контрастних негативних значень” [6, с. 63–64].

Лексеми на позначення демонічних назв *чорт* і *диявол* з актуалізацією узуальних сем 'підступність', 'абсолютне зло' письменника традиційно залучає до фразеологізмів, які зберігають давні уявлення українців про чорну силу: – *А де це тебе, Ваня, два дня чорти носили?* (8, с. 133); *Що не влізло – по підлозі розкидав. Розлютився – під три чорти все!* (4, с. 54); *Раніше взуватися не бажав, тепер від того одягу – як чорт від ладану* (4, с. 42); *А Льонькиною рукою, либонь, диявол водив. Затулку закрив аж занадто. Під ковдру сховався, Дарину голубить* (8, с. 192) та ін. Частина релігійно-християнських демонічних назв функціонує як відіменникові та віддієслівні назви з актуалізацією диференційних ознак 'незрозумілість', 'заплутаність', 'страх', 'незадоволення' та ін.: *Чортівня виходила: сарафани, держзамовлення, солдатське спідне, шрам на дівочій нозі* (2, с. 91); *Знітився, у кермо учепився – чортівня. З Любою... Та й з Нані... потім!* (2, с. 132); *Налив воду у грубу фаянсову кружку з жовтими квіточками, та ті жовті квіти були таким неоконкретним компромісом для цього ідеального ранку. Чортихнувся* (1, с. 165). Прикметно, що Люко Дашвар продуктивно залучає лексему *диявол* до словосполучення зі словом *усміхатися* у формі орудного відмінка *дияволом* (*усміхатися дияволом*) як якісно-означальне прислівникове похідне утворення, розвинене способом переходу інших частин мови (тут – іменника) у прислівник, характеризує якісний бік дії, посилюючи різні семантичні ознаки лексеми *диявол*: 'злість' (*Галаган усміхнувся дияволом, ухопив вила, що вони із сіна стирчали, учепився очима в розхитані двері: мовляв, і що то за зараза біля моїх кролів шастає?!* (5, с. 8)); 'зло' (*Гоцик усміхнувся дияволом, копнув носом по табурету, що між ним і Бронькою стояв* (1, с. 20); *Шиллер підскочив із підлоги, усміхнувся дияволом* (7, с. 86)); 'услесливість' (*Шуляк усміхнувся дияволом, дістав з-під зеленого атласу довгу шкіряну коробочку, поклав Аді на груди. Ада відкрила коробочку: на чорному оксамиті – кольє білого золота з блакитними і прозорими камінцями у квіти складеними* (6, с. 164)) та ін. Така новоутворена форма реалізації лексеми *диявол* – аналогія до зафіксованих значень лексеми *чорт – чортом*: „а) по-молодецькому, браво; б) дуже спритно; вправно” [9, II, с. 292].

Прозаїк використовує лексеми, пов'язані з назвами демонічного світу, для метафорної характеристики людської поведінки, рис характеру тощо: *Куме Микишко, Люциперові секретарі* (охорона – Ю. Б.) *нас не бачать* (7, с. 193). Такою

метафорною трансформацією ('ознака найменування чорної сили' → 'ознака найменування людини') автор часто увиразнює шкідливу звичку вживання алкоголю: *Баби дочекалися не можуть, коли ж він, **аспид**, уже наклюкається, бо після того дядько Степан хапається за акордеон і таке виробляє, що сльози самі котяться* (8, с. 6); – *Бабо, не рвіть душу! – мамка їй каже. – і без вас тоскно. Льонька п'яний валяється, **чортяка!*** (8, с. 162).

Л. Шевченко слушно зауважує, що „елементами національної мовної системи стали також імена цілого ряду біблійних персонажів, що у різних ситуативних контекстах набули переосмислення, збагативши мовну систему новими символічними позначеннями” [11, с. 61]. Нерідко релігійні лексеми можуть і не зберігати прямого номінативного зв'язку з біблійним сюжетом, а бути використаними лише як семантично трансформовані одиниці. Наприклад, лексеми *Юда* – 'підступний зрадник' та *Ірод* – 'тиран', 'убивця': – *Позбався свідка, Сердю! Люди – **юди!** Продажні тварюки* (7, с. 190); – *Отіроди, – буркнула. Через вас мало не померла від страхів* (5, с. 18); *Як же вони тебе знайшли, доню? – прошепотіла Домна. – Ти ж казала – до маєтку, а я **іродам** клялася, що ти в Олександрівку* (6, с. 185). Антономазія як називання осіб адресатів мовлення для характеристики їхніх морально-етичних якостей власними переносними релігійними найменуваннями – це явище, міцно закріплене в мові: написання з малої букви та використання в множині (*юди, іроди*) є свідченням повної втрати функції антропонімів.

Люко Дашвар залучає до метафоризації єрусалимський топонім *Голгофа* – власну назву місця страти Ісуса: *І тільки як фальш розчують, відсторонену зухвалість, презирство – отут вона і починається, сільська **голгофа**. Бичуватимуть без жалю, мов сліні...* (5, с. 83). Прикметним є таке: якщо письменниця відчуває особливу потребу в експресивно-прагматичній організації тексту для позначення 'чого-небудь, вкрай виснажливого', то часто використовує саме релігійні лексеми. Наприклад, позначає 'вищий ступінь страждання' за допомогою лексеми *пекло* (внутрішня експресія реалізується через архісему 'нестерпні муки' та периферійні семи 'темнота', 'страх', 'непрохідність', викликаючи в читачів асоціації справжнього біблійного пекла): *Ніч – як ворота у **пекло**. По темряві за селом застрибали вогні смолоскипів, залунало: "Сашко-о-о! Сергі-і-ію!"* (8, с. 66). На основі асоціацій про вогонь та муки від лексеми *пекло* утворено метафори зі значеннями „дуже небезпечне місце” та ін.: *Тоді, після перших відвідин цього **пекла**, я мріяла забрати від істоти дітей, знищити її і спалити це **пекло!*** (4, с. 138). Метафора *рай* актуалізує протилежні переносні

значення: *Одна радість – як татко п'яний. Приповзе, вирубиться, мамці – **рай*** (8, с. 29).

Варто звернути увагу на можливі семантичні трансформації, пов'язані з лексемою *сповідь* („у православної і католицької церкві – обряд покаяння в гріхах перед священником і відпущення ним цих гріхів” [9, IX, с. 550]): *А все ти, Лідусю. Усе ти! – заплакала нянька. – погано тобі жилося? припекло тобі оце сьогодні **сповідь** мені влаштуувати?* (4, с. 283). У структурі лексеми *сповідь* відбулася деактуалізація ядерної семи 'обрядодія', що сприяло творенню нового метафорного значення „відверте зізнання кого-небудь, ніби на сповіді, у якихось провинах”. Потужний духовний струмінь має авторська метафора, розвинена від похідної лексеми *сповідальня*: *А тепер так хочу говорити! Це місце (острівець з березами – Ю. Б.)... березова **сповідальня**...* (7, с. 186). З первинного релігійного значення („в католицькій церкві – закрита камера для сповіді, обладнана таким чином, що священник і віруючий, який сповідається через бічне віконечко, не бачать один одного” [10, с. 336]) актуалізовано архісему 'спеціальне місце', посилено імпліцитні позитивні семи 'краса', 'спокій', 'легкість', 'відсутність стороннього ока', цілком деактуалізовано ядерну сему 'стосунок до церкви' та залучено ексклюзивно-іронічну сему 'несправжність (ситуації)'.

Як зауважує В. Виноградов, „відбиваючи органічну властивість творчого процесу, метафора у художньому тексті стає основним елементом стилю, „цікавим документом” для вивчення поглядів, настроїв і смаків письменника, „засобом утвердження індивідуального світорозуміння” [3, с. 194]. Аналіз нашого дослідження засвідчує інноваційні процеси, характерною рисою яких є творення українською письменницею Люко Дашвар яскравих авторських метафор, супроводжуваних частіше актуалізацією периферійних та оказіональних сем, а також оказіонально-негативної емоційної оцінки. Популярний сучасний прозаїк залучає релігійну лексику як засіб творення конотативної енантіосемії (*Ісусик*) та антономазії (*юди*) для експресивно-прагматичної організації тексту. Такі явища розширення смислової структури слова пояснюємо насамперед виявом творчої свободи Люко Дашвар, її незаангажованістю.

Література

1. Берест Т. М. Семантика художнього слова в поезії 80-90 рр. ХХ ст. (на матеріалі творів молодих українських авторів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. М. Берест. – Харків, 1999. – 199 с.
2. Браїлко Ю. І. Конфесійна лексика у творчості

- українських поетів 60-80 рр. ХХ ст. (семантико-стилістичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Ю. І. Браїлко. – К., 2007. – 18 с.
3. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика [Текст] / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 254 с.
 4. Данилюк Н. О. Традиційне і новаторське у мовній структурі сучасної метафори / Н. О. Данилюк // Мовознавство. – 1984. – № 4. – С. 64–67.
 5. Ковтун А. А. Інноваційні процеси в українській церковно-релігійній лексиці (на матеріалі художньої прози ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.01 „Українська мова” / А. А. Ковтун. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
 6. Ковтун А. А. Про внутрішній потенціал релігійної лексики (на прикладах запозичень *поганий* та *агнець*) / А. А. Ковтун // Мовознавство : наук.-теор. журнал Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України / [гол. ред. В. Г. Склярєнко]. – 2015. – № 5. – С. 52–66.
 7. Комінко Ю. М. Функціонально-стилістичні особливості публікацій на релігійну тематику в сучасній вітчизняній пресі [Електронний ресурс] / Ю. М. Комінко – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1546>
 8. Кочерган М. П. Слово і контекст / М. П. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1980. – 184 с.
 9. Словник української мови: [у 11 т.] – К. : Наук. думка, 1970–1980.
 10. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 506 с.
 11. Шевченко Л. Л. Семантична трансформація слів у текстах Нового Завіту // Мовознавство. – № 3, 2001. – С. 56–61.

Список використаних джерел

1. Люко Дашвар. Биті є. Гоцик. Книга 3 / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2012. – 272 с.
2. Люко Дашвар. Биті є. Макар. Книга 1 / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2011. – 288 с.
3. Люко Дашвар. Биті є. Макс. Книга 2 / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2012. – 288 с.
4. Люко Дашвар. Мати все [Текст] / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2010. – 336 с.
5. Люко Дашвар. На запах м'яса: роман / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2014. – 368 с.
6. Люко Дашвар. Покров: роман / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2015. – 384 с.
7. Люко Дашвар. Рай. Центр: роман / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2014. – 272 с.
8. Люко Дашвар. Село не люди / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб „Клуб сімейного дозвілля”, 2007. – 270 с.

В статтє исследованы семантико-стилистические особенности религиозной лексики в прозе писательницы новейшего периода Люко Дашвар. Характерной чертой наблюдаемых лексико-семантических процессов является наличие ярких авторских метафор, образованных для негативно-эмоциональной оценки с помощью актуализации чаще периферийных и окказиональных сем. Прозаик привлекает религиозную лексику как средство создания коннотативной энантиосемии и антономасии для экспрессивно-прагматической организации текста. Такое расширение смысловой структуры слова автор статьи объясняет проявлением творческой свободы писательницы.

Ключевые слова: лексема, сема, актуализация семы, негативно-коннотативная сема.

In the article the analyzed semantic and stylistic features of religious vocabulary in modern prose writer Lyuko Dashvar period. A characteristic feature of certified processes is the creation of copyright vivid metaphors, often accompanied by updating and occasional peripheral things for negative emotional evaluations. Writer involves religious language as a means of creating and connotative enantiosemy antonomasia for pragmatic expressive of the text. This expansion of the semantic structure of words the author explains the expression of the creative freedom of the writer.

Keywords: lexeme, seme, actualization seme, negative connotative seme.